

УДК 341.1

Ю. В. Кривенко

ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Постановка проблеми. На сьогодні досить актуальним є питання щодо цивільно-правового захисту прав військовослужбовців. Незважаючи на те, що ряд нормативно-правових актів передбачають гарантії правового і соціального захисту громадян України, які виконують конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, залишаються ряд питань, які потребують подальшого вдосконалення. Для належного вивчення даного питання необхідно проаналізувати історичні витоки законодавства щодо захисту прав військовослужбовців, що надасть можливість вдосконалити чинне законодавство з використанням історичного досвіду.

Актуальність теми визначається нагальною потребою змін в чинному законодавстві щодо забезпечення цивільно-правового захисту військовослужбовцям та надання певних гарантій, які певним чином мають відшкодовувати додаткові навантаження, що пов'язані з особливостями виконання ними обов'язків військової служби, що досить часто супроводжується ризиком для життя та здоров'я.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість із сформульованих раніше наукових досліджень засновані на принципово інших підходах радянського законодавства, ніж ті, які сформувалися та продовжують формуватися, в цілому вони зберігають певне значення, але на сьогодні потребують переосмислення з урахуванням нових уявлень про сутність статусу військовослужбовців, цивільно-правового захисту прав військовослужбовців.

Нормативно-правові акти, що діють на даний момент у нашій країні, а саме щодо захисту прав військовослужбовців, не містять дефініції «правовий статус військовослужбовців», у більшості випадків мова йде лише про соціальний захист, що негативно впливає на вирішення ряду питань, які виникають.

Законодавство щодо захисту прав військовослужбовців покликане, насамперед, забезпечити майнові та особисті немайнові права даної категорії громадян і членів їх сімей. Разом з тим, в його основі лежить принцип захисту не лише особистих, але й суспільних інтересів. Нарешті, ці норми виступають фактором зміцнення правової основи діяльності державних органів, їх посадових осіб, враховуючи це, слід зазначити, що відносини є комплексними.

Інтерес до теми цього дослідження об'єктивно обумовлений, з одного боку, тим, що недостатньо розроблена проблематика в юридичній науці, з іншого, необхідністю вдосконалення чинного законодавства та підвищення ефективності його застосування.

Аналіз останніх публікацій. Проблематика вдосконалення законодавства щодо захисту прав військовослужбовців обмежувалася як правило питаннями відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю військовослужбовця та висвітлювалася

в роботах: В.І. Титова, В.М.Калініна, А.М. Белякова, Д.В. Бобрової, А.І. Загорулько, В.П. Маслова, С.О.Харитоновна, С.Д. Русу та ін..

Мета статті. Висвітлення питання дослідження законодавства щодо цивільно-правового захисту військовослужбовців із врахуванням уже наявного історичного досвіду, а також у розробці практичних рекомендацій для подальшого удосконалення системи цивільно-правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України.

Відповідно до встановленої мети необхідно визначити наступні завдання, а саме:

– дослідити питання, присвячені становленню законодавства щодо цивільно-правового захисту військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Законодавчо закріплено, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод [1]. Військовослужбовець, як особливий суб'єкт, користується захистом з боку держави при відшкодуванні шкоди, заподіяної його життю і здоров'ю. Проходячи військову службу громадянин, з одного боку, реалізують право на працю, а з іншого, – здійснюють вид діяльності в інтересах усього суспільства, що обумовлює обов'язок держави щодо забезпечення умов реалізації належних громадянам прав, а у разі заподіяння шкоди майновим інтересам і нематеріальних благ громадянина (військовослужбовця) – обов'язок гарантувати його відшкодування.

Історично так склалося, що найбільш розповсюдженими та дослідженими питаннями щодо захисту прав військовослужбовців є питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди життю та здоров'ю, враховуючи специфіку військової служби.

Інститут відшкодування шкоди, заподіяної особистим правам і законним інтересам військовослужбовців, у національній правовій системі нашої держави формувалася в міру становлення і зміцнення державності й розвитку збройних сил ще з часів Київської Русі. На думку професора В. М. Калініна, історико-правовий підхід до вивчення проблем відшкодування шкоди, заподіяної особистим правам і законним інтересам громадянина (військовослужбовця), дозволяє виявити закономірності розвитку зазначеного правового інституту та виробити рекомендації щодо вдосконалення законодавства в даній області [2, с. 27].

Розвиток давньоруського права багато в чому було взаємообумовлено становленням і розвитком Давньоруської держави. Визначити початкову точку, з якою можна пов'язати захист прав військовослужбовців, уявляється досить проблематичним, оскільки перші правові норми не документувалися, а існували у вигляді звичаїв та передавалися в усній формі.

Слід звернути увагу на розвиток козацтва в Україні. Військовий характер лицарського ремесла зумовлював створення специфічних норм взаємовідносин у середовищі січового товариства. Головним критерієм, за яким козаки відрізнялися від інших соціальних груп і станів українського населення була військова служба, оплачувана з державної казни. Конкретизація окремих аспектів станових вольностей знайшла відбиток у «Статтях Богдана Хмельницького» важливим було й положення сьомого артикулу: «Имений козацких, чтоб никто не отнимал; которые земли имеют, и все пожитки с тех земель, чтобы при тех именах добровольно имели;

вдов после Козаков остальных чтобы и дети такие же вольности имели, как предки и отцы их». Тобто фактично становий статус мав залишатися і за нащадками, якщо навіть козак і гинув під час проходження державної служби [3, С.45].

В.М.Калінін зазначав, що під відшкодуванням шкоди, заподіяної особистим правам військовослужбовця, в тому числі і в умовах бойових дій, в царській армії вважався комплекс підтримуваних державою заходів, спрямованих на забезпечення життєво важливих потреб потерпілих. Військовослужбовці, які стали інвалідами, а також члени сімей загиблих військовослужбовців мали право:

- на отримання пенсій з державної скарбниці – як основного виду забезпечення;
- на отримання пенсій з інших джерел (каси взаємодопомоги, кошти благодійних фондів);
- на задоволення майнових потреб у натуральній формі (земельні ділянки, направлення у притулки, будинки-інтернати);
- на отримання соціальних пільг (безкоштовне лікування в лікарнях цивільного відомства, протезування, працевлаштування в інтендантському відомстві) [4, с. 40].

Під час Першої світової війни було видано низку указів щодо захисту майнових прав військовозобов'язаних, покликаним до діючої армії дозволялося розривати договори найму квартир. Прострочені застави цих осіб не могли продаватися з аукціону до кінця війни.

У подальшому законодавець передбачив ряд змін, Декретом СНК про організацію Робітничо-селянської Червоної Армії від 15/28 січня 1918 р. передбачалось повне державне забезпечення військовослужбовців, а також непрацездатних членів їх сімей, що знаходилися на їх утриманні [5].

Наказ від 21 травня 1918 року передбачав, що поранені солдати червоної армії, звільненні у відпустку, впродовж двох місяців зберігають визначене їм утримання – 50 крб. на місяць замість отримуваних ними у своїх стройових частинах продовольства в натурі. Одружені солдати червоної армії, поранені та звільнені у відпустку впродовж указанного періоду, крім того отримували ще 100 крб. щомісяця на харчування сім'ї [6].

Досить цікавим, на нашу думку, є роз'яснення від 30 листопада 2018, відповідно до якого за робітниками зберігається місце роботи та сплачується середній заробіток [7]. На сьогодні також встановлено гарантії мобілізованих працівників. Основні гарантії залишаються без змін, а саме: на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичної демобілізації, зберігаються місце роботи, посада і середній заробіток [8].

У Законі СРСР «Про обов'язкову військову службу» від 18 вересня 1925 року були закріплені ряд принципів, які тривалий час зберігало законодавство СРСР.

Зокрема, стаття 214 Закону СРСР «Про обов'язкову військову службу» 1925 р. передбачала: «громадянам, які відбувають обов'язкову військову службу, надаються пільги та переваги, передбачені кодексом про пільги і переваги для військовослужбовців РСЧА та їх сімей» [9].

Постановою ЦВК і РНК від 23 квітня 1930 року був затверджений «Кодекс про пільги для військовослужбовців та членів їх сімей», в якому передбачалося (стат-

тя 143), що «військовослужбовцям кадрового рядового і начальницького складу (крім тих, що достроково випускалися), у випадках тяжкої хвороби, поранення, контузії, пошкодження і крайньої перевтоми, викликані виконанням службових обов'язків, можуть видаватися з коштів наркомату по військових і морських справ грошова допомога на лікування та відновлення здоров'я» [10].

Цивільно-правове становище військовослужбовців визначалося як сукупність прав і обов'язків громадян СРСР, встановлених Конституцією 1936 року [11] та Законом від 1 вересня 1939 р. [12]. Війна в першу чергу торкнулася майнових, житлових, сімейних та спадкових права воїнів армії і флоту.

Діяльність держави була направлена на захист права власності радянських громадян, мобілізованих в діючу армію. З боку держави забезпечувалися житлові права і пільги військовослужбовців з урахуванням особливостей правового становища різних категорій рядового і командно-керівного складу, а також членів їх сімей. Крім того, значна увага приділялася врегулюванню шлюбно-сімейних відносин у зв'язку зі змінами в умовах воєнного часу сімейного законодавства. На період війни був змінений порядок вступу у спадщину й охорони спадкових прав членів сімей загиблих військовослужбовців. Отже, цивільно-правові інститути, встановлені щодо військовослужбовців у роки війни, отримали подальший розвиток у післявоєнний період, що забезпечувало необхідні гарантії дотримання цивільних прав фронтовиків і членів їх сімей.

З прийняттям Цивільного кодексу УРСР від 18 липня 1963 року (ст. ст. 440-466) [13], були передбачені загальні підстави та умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану життю та здоров'ю особи. Відповідно до ст. 441 та ст. 450 ЦК УРСР, на організацію покладалась відповідальність за шкоду, заподіяну з вини її працівників під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків, а також за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Крім того, ст. 459 ЦК УРСР було закріплено правило, відповідно до якого у разі смерті потерпілого витрати на поховання відшкодовуються особі, яка понесла ці витрати, організацією або громадянином, відповідальними за шкоду, пов'язану зі смертю потерпілого. У 1993 р. Цивільний кодекс УРСР було доповнено ст. 440-1 «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [14], що було великим кроком уперед у забезпеченні прав громадян, у тому числі у зобов'язаннях з відшкодування шкоди. Військовослужбовці отримали можливість при заподіянні шкоди їх життю або здоров'ю вимагати також відшкодування завданої моральної шкоди. Наприклад, у випадках смерті військовослужбовців на військовій частині покладался обов'язок відшкодувати родичам померлого понесені витрати.

Таким чином, з часом відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю військовослужбовців, здійснюється як на підставі норм соціального страхування та державного пенсійного забезпечення, так і на підставі норм цивільного законодавства, при цьому розширюється відповідальність військових частин, однак на практиці реалізувати було досить складно.

Особливе значення для забезпечення прав військовослужбовців мало прийняття Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [15]. Вказаним Законом закріплені гарантії соціального та правового

захисту військовослужбовців, у тому числі право на страхові виплати та відшкодування завданої шкоди.

Порядок відшкодування шкоди, завданої нематеріальним благам військовослужбовців, регламентується, зокрема, главою 82 ЦК України [16], яка визначає підстави та умови відшкодування шкоди, способи визначення розміру відшкодування шкоди, порядок виплат тощо, а також іншими нормативно-правовими актами, більшість з яких потребують змін.

Висновки. Провівши історичний аналіз питань захисту військовослужбовців можна зробити висновки, що питання захисту прав військовослужбовців формувалися поступово і мають певні особливості. Проаналізувавши ряд нормативно-правових актів, необхідно визначити наступне:

– тривалий час соціальний захист був основним, держава брала на себе обов'язок щодо захисту прав військовослужбовців. На сьогодні в юридичній літературі все частіше виникають суперечки між юристами щодо питань захисту прав військовослужбовців. Це стосується, у першу чергу, забезпечення прав військовослужбовців на належний захист життя та здоров'я та можливості вимагати відшкодування заподіяної їм шкоди, яке здійснюється не лише у порядку державного забезпечення, але й за допомогою цивільно-правових норм.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року, в поточній редакції – від 30 вересня 2016 р. Ст.3. – [Електронний ресурс]: // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>
2. Калінін В.М. Відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю військовослужбовців. // Дис. Канд юрид наук. М.-2001, монографія М.-2001 р. // Електронний ресурс :// Режим доступу: voenprav.ru/doc-1727-1.htm. // С.27-45
3. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К.: Видавничий дім "КМ Academia", 2000. – 300 с.: С. 45
4. Калінін В.М. Відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю військовослужбовців. // Дис. Канд юрид наук. М.-2001, монографія М.-2001 р. // Електронний ресурс :// Режим доступу: voenprav.ru/doc-1727-1.htm. // С.27-45
5. Історія держави і права СРСР : підруч. матеріали. Ч. 2 / під ред.. А. С. Емелін. – М. : Вид-во Військ. ін-та, 1985. – 719 с
6. О сохранении раненым солдатам Красной Армии содержания за время отпуска. Приказ от 21 мая 1918 года // Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_288.htm
7. Разъяснение НКТ РСФСР от 30.11.1918 "О порядке расчета и вознаграждения лиц, призванных в ряды Красной Армии и резервные рабочие полки" Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_406.htm
8. Кодекс законів про працю України (Відомості Верховної Ради УРСР, 1971 р., додаток до № 50, ст. 375
9. Об обязательной военной службе: Закон СССР" Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2651.htm
10. Кодекс о льготах для военнослужащих и военнообязанных Рабоче-крестьянской Красной армии и их семей" (утв. ЦИК СССР, СНК СССР 23.04.1930) // Відомості Верховної Ради СССР. – 1930. – № 23. – Ст.253.
11. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (утв. Постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов СССР от 05.12.1936 Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4094.htm
12. «О всеобщей воинской обязанности»: Закон СССР: Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4200.htm
13. Цивільний кодекс УРСР:

14. Цивільний кодекс УРСР

15. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України// (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190; Порядок визначення розміру і надання військовослужбовцям та членам їх сімей грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/728-2015-п>

16. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України ТОМ 2, 2011р.

Анотація

Кривенко Ю. В. Законодавство України щодо цивільно-правового захисту прав військовослужбовців: історія та сучасність. – Стаття.

У статті досліджується історія становлення вітчизняного законодавства, щодо цивільно-правового захисту прав військовослужбовців. Наведена коротка характеристика основних нормативно-правових актів, щодо захисту прав військовослужбовців. Обґрунтовується висновок про прогалини в чинному законодавстві, щодо захисту прав військовослужбовців та необхідність більш детального закріплення.

Ключові слова: військовослужбовці, захист, соціальний захист, відшкодування шкоди.

Аннотация

Кривенко Ю. В. Законодательство Украины о гражданско-правовой защите прав военнослужащих: история и современность. – Статья.

В статье исследуется история становления отечественного законодательства гражданско-правовой защиты прав военнослужащих. Приведена краткая характеристика основных нормативно-правовых актов, по защите прав военнослужащих. Обосновывается вывод о пробелах в действующем законодательстве и необходимость усовершенствования данных проблем.

Ключевые слова: военнослужащие, защита, социальная защита, возмещение вреда.

Summary

Kryvenko Yu. V. Protection rights of servicemen by civil legislation of Ukraine: history and modern times. – Article.

The article examines the history of formation national legislation on protection civil rights of servicemen. Is given a brief description of basic legal acts concerning protection servicemen's rights. The conclusion is based on gaps in current legislation, protection of servicemen's rights and need more.

Key words: servicemen, protection, social protection, reparation.